

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1908

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΩΝ "ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΩΝ,,

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1908

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1908

Σ πουδαιόταται είναι αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔργασίαι αἱ γενόμεναι ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος 1908. Αἱ περὶ αὐτῶν εἰδήσεις αἱ δημοσιευόμεναι ἐνταῦθα στηρίζονται ἐπὶ αὐτοφίᾳς καὶ ἐπὶ ἀνακοινώσεων γενομένων ἥδη ὑπὸ τῶν ἐκτελεσάντων τὰς ἔργασίας ἀρχαιολόγων ἢ καὶ ἐπὶ σημειώσεων εὑμενῶς παραχωρηθεισῶν μοι ὑπὸ τῶν ἴδιων.

Α'. ΚΝΩΣΟΣ

Διὰ τῆς γενναιίας ὑποστηρίξεως τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ φιλαρχαίων ἥδυνήθη ὁ κ. Evans νὰ ἐκτελέσῃ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐν Κνωσῷ πολλαπλῇ καὶ σπουδαίᾳν ἔργασίαν ἔχων εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τὴν συνδρομὴν τοῦ βοηθοῦ του κ. D. Mackenzie καὶ τῶν δύο ἀρχιτεκτόνων Θεοδώρου Fyfe καὶ Χριστιανοῦ Doll.

α') *Tὸ μικρὸν Ἀνάκτορον.—Τὰ δύο του Ἱερά.—Τὸ περίφημον λίθινον ρυτόν.*

Δυτικῶς τοῦ μεγάλου Ἀνακτόρου εἶχεν ἥδη ἀποκαλυφθῆ σημαντικὸν οἰκοδόμημα συνδεόμενον πρὸς τὸ Ἀνάκτορον διὰ πλακοστρώτου ὅδοῦ —τῆς ἀρχαιοτάτης ὅδοῦ τῆς Εὐρώπης. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸῦ ἢ παράτημα τοῦ Ἀνακτόρου περιεῖχεν Ἱερὸν (Shrine), ἐν ᾧ εὑρέθησαν ἀκατέργαστοί

τινες κροκαλοπαγεῖς λίθοι ἀνθρωπόμορφοι, πι-
θανῶς εἴδωλα τινα (fetiches) ἀχειροποίητα. Τὰ
εἴδωλα ἀνήκουν εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ Μινωϊκοῦ
πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην περίοδον τοῦ
οἰκοδομήματος, καθ' ἣν τοῦτο προσηρμόσθη εἰς
τὰς ἀνάγκας πτωχοτέρων κατοίκων, οἵτινες τὰ
πρότην εὐδύχωρα διαμερίσματα τοῦ οἰκοδομή-
ματος ἔτροποποίησαν καὶ ἐσμίκρυναν. Ἡ πρὸς
τὸ ἀνατολικὸν δύμας ἄκρον αἱθουσα μὲ τὸ περί-
στυλόν της καὶ τὴν παράπλευρον κιονοστοιχίαν
εἶναι ἀνταξία Ἀνακτόρου. Μὲ πολλὰς δυσκολίας
διὰ τὸν ὑπάρχοντα ἐνταῦθα ἐλαῖωνα, τὴν βαθεῖαν
ἐπύγωσιν καὶ τὸ σκληρὸν τοῦ ἐδάφους, τὸ δοιον
μέχρι βάθους τινὸς κατελαμβάνετο ὑπὸ οἰκιῶν
ἔλληνορρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἔξηκολούμησεν ἡ ἀνα-
σκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ μολονότι ἡ ἀνα-
σκαφὴ δὲν ἐτελείωσεν ἀκόμη, διότι τὸ οἰκοδόμημα
ἔξηκολουθεῖ προχωροῦν νοτιανατολικά, τὸ ἀνα-
σκαφὲν κτίριον καταλαμβάνει ἐπιφάνειαν ὑπὲρ
τὰς τρεῖς χιλιάδας τετραγωνικῶν μέτρων, καὶ
ἔχει πρόσοψιν περίπου 40 μέτρων. Ἐκ τῶν τεσ-
σάρων λιθίνων κλιμάκων ἡ μία ἀποτελεῖται ἀπὸ
δύο πτέρουγας, φαίνονται δὲ σημεῖα καὶ τῆς τρί-
της, ἐξ οὗ ἔπειται ὅτι ὑπῆρχε τούλαχιστον καὶ δεύ-
τερος δροφος τοῦ οἰκοδομήματος. Τὰ ἀνωτέρω
δεικνύουσι κατοικίαν σημαντικήν, πιθανῶς Ἀνά-
κτορον Πρίγκιπος ἢ Μεγιστᾶνος τῆς Μινωϊ-
κῆς ἐποχῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐκλήθη Μικρὸν Ἀνά-
κτορον.

Τὰ κινητὰ πράγματα τὰ εὑρεθέντα ἐν τῷ
Μικρῷ Ἀνακτόρῳ ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ θεμελίωσις
αὐτοῦ πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς
Μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑστερο-

μινωϊκῆς ἦτοι κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ. Μοναδικοῦ χαρακτῆρος σφυαγὶς φέρουσα εἰς ἀμφιτρέφας τὰς ὄψεις γράμματα τοῦ ἀρχαιοτέρου γραμμικοῦ συστήματος εὑρέθη ἐνταῦθα.¹ Εν πήλινον ἀγγεῖον μὲν ὑψηλὸν καὶ πρὸς τὰ δύσιν καμπτόμενον λαιμὸν ἀντιπροσωπεύει νέον δλως τύπον καὶ φέρει ἐν ἀναγλύφῳ ἐν ἑκατέρᾳ πλευρᾷ τρεῖς παπύρους ἔξηρτημένους ἀπὸ σταυροσχῆμου θηλειᾶς καὶ ἔχει γραπτοὺς ἰχθύνς μεταξύ.

Δωμάτιον τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου μὲν δύο τετραγώνους στύλους, οἵ δποιοι τόσον συγνά συνευρίσκονται μὲν ἀντικείμενα θρησκείας, καὶ ἡ πλησίον εὔρεσις ίερῶν ἀντικειμένων ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ κύριον ίερὸν τοῦ οἰκοδομήματος εὑρίσκετο ἐνταῦθα. Τὰ ίερὰ αὐτὰ ἀντικείμενα εἶναι λιθίνη βάσις βαθμιδωτὴ μὲ κοιλότητα τετράγωνον ἀνω, ἐν τῇ δποίᾳ ἐγομφοῦτο δ κορμὸς τοῦ λατρευτικοῦ διπλοῦ πελέκεως, δπως ἔχομεν ἔξ Αγίας Τριάδος, καὶ δύο ρυτὰ χρήσιμα πρὸς σπονδὰς ἦτοι ἐν πήλινον κολοβὸν ἐν σχήματι κεφαλῆς ταύρου καὶ τὸ σπουδαιότερον ἔτερον ρυτὸν ἐν σχήματι πάλιν κεφαλῆς ταύρου ἀλλὰ λίθινον τοῦτο ἐκ στεατίτου. Ἡ μεγάλη ἀνατομικὴ ἀκρίβεια εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς κεφαλῆς, ἡ ἄκρα λεπτότης καὶ τὸ περίτεχνον καὶ ἐπιμελημένον τῆς ἐργασίας εἶναι μοναδικά, καὶ καθιστῶσι τὸ ρυτὸν αὐτὸν μηνημεῖον πρώτης τάξεως καὶ λαμπρὸν δεῖγμα τῆς τελειότητος, εἰς ἣν εἶχε φιλάσσει ἡ πλαστικὴ ἐν τῇ Μινωϊκῇ ἐποχῇ.² Ἡ ὑπὲρ τοὺς ωθημάνας τοῦ ζῷου γραμμὴ εἶναι ἐμβεβλημένη ἐκ λευκοῦ ὀστρέου, οἵ δρθαλμοὶ ἥσαν κεκομμένοι ἐκ φυσικοῦ κρυστάλλου, ὃν

σώζεται ὁ εἰς φέρων ὑποκάτω ἔχηι χρωμάτων, διὸ τὸν ἐδηλοῦτο ἡ κόρη καὶ ἡ Ἰρις. Τὰ κέρατα ἥσαν ἐξ εὐφιμάρτου ὄντος ἔνθετος ἔνθετος (ἴσως ἔνθετος ἢ δύστον) καὶ ἀπώλοντο, ἀλλὰ τεμάχια μικρὰ χρυσοῦ φύλλον εὑρεθέντα ἐκεῖ δεικνύουσιν ὅτι ταῦτα ἥσαν ἐπίχρυσα. Πρόσθετα ἐπίσης καὶ ἐμβλητὰ ἥσαν τὰ ὄτα μὴ εὑρεθέντα οὐδὲ αὐτά.

β') Τὸ νότιον παράρτημα τοῦ Ἀνακτόρου. — Τὰ εὑρεθέντα ἀντικείμενα. — Τὰ ἴδια λεγόμενα αὐτοῦ γνωρίσματα. — Ἡ θόλος καὶ τὸ πρωτομιωϊκὸν στρῶμα.

Μέρος τῆς πρὸς νότον τοῦ Ἀνακτόρου κρυπτοστοῖς (*Cryptoporticus*) ἀπεκόπη σκοπίμως κατὰ τὴν τελευταίαν περιόδον τῆς ἵστορίας τοῦ Ἀνακτόρου, διὰ νὰ χρηγήσῃ πρόσθετον χῶρον διὰ μικρότερον οἰκοδόμημα κτισθὲν ἐπὶ χαμηλότερον ἐδάφους πρὸς τὴν νοτίαν κατωφρέσιαν τοῦ λόφου τῆς Κεφάλας. Οὐδεμία ὑποψία περὶ τῆς ὑπάρχεως σημιαντικοῦ οἰκοδομήματος κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὑπῆρχεν, ἡ δὲ ἀνακάλυψις αὐτοῦ παρέσχεν ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις, καὶ εὐλόγως δυνάμεθα νὰ τὸ θεωρήσωμεν ὃς παράρτημα τοῦ Μεγάλου Ἀνακτόρου.

Τὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ διπισθίου τοίχου τοῦ κτιρίου τούτου καὶ τῆς κοπείσης νοτίας γραμμῆς τοῦ Ἀνακτόρου εὑρέθη πεπληρωμένον μὲ δύκολίθους, ἐκ τοῦ μετώπου τούτου τοῦ Ἀνακτόρου κατακυλισθέντας ἐκεῖ πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τελικῆς αὐτοῦ καταστροφῆς. Ἐνταῦθα συνευρέθησαν καὶ ἄλλα λείψανα ἀπορριφθέντα ἢ διασκορπισθέντα ἀπὸ τῶν δωματίων καὶ τῶν ἀποιηκῶν τοῦ τιμήματος αὐτοῦ τοῦ Ἀνακτόρου. Ἐχομεν μολύβδινον εἴδωλον, τεμάχια μεγάλων

πίθων μὲ γραπτοὺς πελέκεις, ζεῦγος ἵερῶν κεράτων βωμοῦ, πολλὰ τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων τοῦ λεγομένου Ἀνακτορικοῦ ωυθμοῦ, τεμάχια χρωματιστῶν κονιαμάτων μὲ λαμπρὰ σχέδια, τῶν ὅποιών ἐν θὰ εἰκόνιζε πομπὴν νέων, ἀναβαινόντων κλίμακα. Πρὸς τούτοις εὑρέθη ἔγγεγλυμμένη λίθος ἐκ φυσικοῦ κυάνου (*lapis lazulis*) μὲ δέσιν χρυσῆν κοκκιδωτὴν ἔχουσα λέοντα καὶ ἄνθρωπον. Ἐνταῦθα συνελέχθησαν τεμάχια κρυσταλλικῶν δοχείων καὶ πυξίδων καὶ μικρὰ πλάκες κρυστάλλου μὲ τεμάχιον χρωματισμοῦ ὅπισθεν κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐν ᾧ φαίνεται οἰκοδομὴ ἴσοδοιμικοῦ ωυθμοῦ. Ἐντὸς χονδροειδοῦς πυξίδος εὑρέθησαν ψῆφοι μωσαϊκοῦ (;) τριγωνικαί, ὅν μία μὲν εἶναι χρυσῆ, ἄλλη χαλκῆ, ἄλλη ἐξ ἀμεθύστου, βιηρύλλου, κυάνου καὶ δύο ἐκ κρυστάλλου. Ἀξιοσημείωτον εἶναι καὶ τεμάχιον ἐλέφαντος, ἐφ' οὗ εἰκονίζετο Γρὺψ σπαραγάττων βοῦν μὲ σπανίαν ἀνατομικὴν ἀκρίβειαν καὶ τεχνικὴν τελειότητα.

Τὸ νότιον αὐτὸ κτίριον, τὸ ὅποῖον θὰ ἐκτίσθη κατὰ τὸ τέλος τῆς Μεσοινωϊκῆς ἐποχῆς θὰ ἦτο ἐπίσημός τις κατοικία. Μᾶς παρουσιάζει ἴδιαίτερά τινα χαρακτηριστικά, λόγου χάριν τὰς λιθίνας παραστάδας τῶν θυρῶν καὶ τὰ ὑπέρθυρα ἀντὶ τῶν ξυλίνων τοῦ Ἀνακτόρου.

Εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εὑρέθη καὶ μεγαλύτερος ἀριθμὸς μεταλλικῶν πραγμάτων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Ἀνάκτορον, ὅπου ἔλειπον σχεδὸν ἐντελῶς τὰ μεταλλικὰ πράγματα, διότι μὲ πολλὴν φαίνεται ἐπιμονὴν καὶ ἐπιμέλειαν τοῦτο ἐλειγλατήριθη, πρὸς παραδοθῆ εἰς τὰς φλόγας τῆς φοβερᾶς πυρκαϊᾶς, ἥτις τὸ κατέστρεψε, ἐν ᾧ εἰς τὸ

νότιον οἰκοδόμημα οἱ θησαυροθῆραι δὲν ἔδειξαν τόσον μεγάλην προσοχήν. Τὰ εὑρεθέντα μεταλλικὰ πράγματα εἶναι μεγάλη χαλκῆ τρίωτος ὑδρία, πλατεῖα λεκάνη, τρεῖς λέβιητες τριποδικοί, χαλκοῦς πρίων ὑπερμεγέθης 2 περίπου μέτρων μήκους. Ἐπειτα εὑρέθησαν τέσσαρες ἀργυραῖ φιάλαι, ὅν ή μία μὲν ἐλικοειδῆ διακόσμησιν καὶ μία μικρὰ πρόχους ἀργυρᾶ.

Τὸ πρόβλημα τῆς μεγάλης πρωτομινωϊκῆς θόλου κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Ἀνακτόρου δὲν ἔλύθη οὔτε ἐφέτος, διότι ἡ νοίκη μὲν μεγάλη τάφρος ἐκ τῆς κατωφρερείας καὶ σηραγξ ἵνα φράσῃ εἰς τὸν πυθμένα, ἀλλὰ πάλιν δὲν κατωρθώμητο, διότι ή θόλος φθάνει πολὺ βαθύτερα. Ἐκόπη κατόπιν φρέαρ κάθετον, καὶ οὕτως ἔφρασαν εἰς τὸν πυθμένα εἰς ἐν σημεῖον καὶ ἔδειχθη τὸ μέγα βάθος αὐτῆς ἐκ 52 ποδῶν, ἀλλ᾽ ἔνεκα ωγυμῆς τῶν χωμάτων καὶ τῆς χαλαρᾶς συνοχῆς τῶν παραγεμισμάτων τῆς θόλου ή περαιτέρω ἐργασία καθίστατο ἐπικίνδυνος καὶ ἐγκατελείφθη ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Πλησίον τῆς θόλου εὑρέθη τὸ δάπεδον οἰκίας περιέχον πλούσιον στρῶμα πηλίνων ἀντικειμένων τῆς πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς· εἶναι ή πρώτη φορά, καθ' ἣν ή πρώτη αὕτη φάσις τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡτις ἔχει διαφωτισθῆ διὰ τῶν ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Μεσαρᾶς θολωτῶν τάφων καὶ τῶν ἐφετινῶν ἐν Μόχλῳ ἀνακαλύψεων, ἀντιπροσωπεύεται ἐν Κνωσῷ διὰ σημαντικῶν εὑρημάτων.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τοῦ δωματίου τούτου ἀναφέρομεν τεμάχιον ὠραίου δοχείου ἐκ λίθου διωρίτου δμοιάζον πρὸς ἄλλο εὑρεθὲν εἰς τὸν τάφον τοῦ Αἴγυπτίου βασιλέως Sneferu, ἥτοι

κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς τοῦ Meyer
κατὰ τὸ 2840 π. Χ.

*γ') Τὰ νέα σχέδια τοῦ Ἀνακτόρου. — Αἱ γενόμεναι
ἀνακαινιστικαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐν αὐτῷ.*

Κατὰ τὴν ἔφετινὴν περίοδον ἐγένοντο αἱ συμ-
πληρωματικαὶ ἔρευναι καὶ μελέται ἐντὸς τοῦ
Ἀνακτόρου. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ἀναθεωρή-
σεως μεγάλως ἐβοήθησε τὸν κ. Evans ὁ ἀρχι-
τέκτων Th. Fyfe, εἰς ὃν διφείλονται καὶ τὰ πρῶτα
τοῦ Ἀνακτόρου σχέδια. Ἡ παρατήρησις τῶν
χαρακτηριστικῶν πηλίνων τεμαχίων, τῶν εὑρι-
σκομένων εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ θεμέλια, ὑπῆρ-
ξεν ἴδιαζόντως χρήσιμος εἰς τὸν προσδιορισμὸν
τῆς σχετικῆς χρονολογίας τῶν διαφόρων κτιρίων·
οὗτως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάστρωσις (stratifica-
tion) δύναται νὰ θεωρηθῇ ἥδη ὡς λαμπρῶς
ἐπιτευχθεῖσα. Πολλὰ μέρη τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀνα-
κτόρου ἐντελῶς ἐτροποποιήθησαν διὰ νέων
προσμηκῶν καὶ συμπληρώσεων. Οὕτω λ. χ. ἀνε-
καλύφθησαν τὰ ἵχνη ξυλίνου θρόνου μὲν ἑψηλὴν
ἀνάκλισιν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τῆς Αἰθούσης
τῶν διπλῶν πελέκεων, πλευρούμενου ὑπὸ μικρῶν
κιόνων μὲν φαβδώσεις κοίλας. Ἡ αὖθουσα αὕτη
δύναται ἥδη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ Βασιλικὴ Αἰθούσα
τῶν ὑποδοχῶν.

Μεγάλαι καὶ πολυδάπανοι καὶ εἰς ἄκρον δυσ-
χερεῖς ὑπῆρξαν αἱ γενόμεναι ἔφέτος στερεώσεις
καὶ ἀνακαινίσεις, διφειλόμεναι ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν
γενναιοδωρίαν τοῦ κ. Evans καὶ ἀφ' ἐτέρου εἰς
τὴν τεχνικὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ ἐκτελέσαντος αὐτὰς

ἀρχιτέκτονος κ. Christ. Doll. Ἀντὶ τῶν ξυλίνων δοκῶν, δι’ ὃν κατ’ ἀρχὰς ὑπεστηρίχθησαν ἡ μεγάλῃ κλῖμαξ καὶ ὁ ἀνώγεως διάδρομος καὶ αἱ δποῖαι ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν σαπεῖσαι ἥπεύλουν καταστροφήν, ἐτέθησαν ἥδη σιδηραῖ καὶ ἐστερεώθησαν τελείως. Ἡνοίχθησαν τὰ παράθυρα τοῦ ἴσογαίου διαδρόμου πρὸς τὸν φωταγωγὸν (Lightwell) τῆς μεγάλης Αἴθουσῆς, ἀφ’ οὗ ἀπεκατεστάθη ὑπὲρ τὸ παράθυρον ὀλόκληρος ὁ κατακυλισμένος ἴσοδομικὸς τοίχος, ἔπειτα τὸ παράθυρον τῆς αὐλῆς τῶν ἡλακατῶν (Court of the Distaffs), καὶ ἀνφοδομήθη καὶ ὑπεστηρίχθη τὸ πλακόστρωτον ἔδαφος τοῦ ἄνω δώματος. Ἄλλ’ ἡ μεγαλυτέρα ἀνακαΐνιστικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸ λεγόμενον Μέγαρον τῆς Βασιλίσσης. Ἰνα ἔξασφαλισθῇ διαρκῶς ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν καιριῶν στοιχείων ἐστεγάσθη ὅλον αὐτὸ τὸ διαμέρισμα. Ἀντικατεστάθησαν ὅθεν οἱ κεκαυμένοι κίονες διὰ λιθίνων καὶ ἀνφοδομήθη μέγα μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὸ σχῆμα καὶ ὁ χρωματισμὸς τῶν κιόνων ἐγένοντο κατὰ σωθέντα πρότυπα ἐν τοιχογραφίαις τοῦ Ἀνακτόρου, διμοίως δὲ καὶ ὁ κίων τοῦ λουτροῦ τῆς Βασιλίσσης ἀνεπλάσθη καθ’ ὑπόδειγμα, οὗ ἵχνη διετηρήθησαν εἰς τὸ Ιερὸν τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου. Ὁ καλυφθεὶς οὕτος χῶρος δύναται ἥδη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μικρὸν τοπικὸν πρόχειρον Μουσεῖον τῶν πραγμάτων τῆς Κνωσοῦ, τὰ ὅποια δὲν εὑρίσκουσι θέσιν ἐν τῷ ἐν Ἡρακλείῳ Μουσείῳ.

Μὲ τὴν ἀνακαΐνισιν τοῦ Μεγάρου τῆς Βασιλίσσης καταλαμβάνομεν τώρα τελείως καὶ τὸ πρότυπον σύστημα τοῦ φωτισμοῦ. Ἐκ τῆς ἀνοι-

κτῆς αὐλῆς ἐξ ἀνατολῶν καὶ τοῦ στενοῦ ἀνοικτοῦ χώρου πρὸς νότον τὸ φῶς χύνεται μεταξὺ τῶν ὁρθοστατῶν καὶ τῶν κιόνων εἰς τὴν αὔθουσαν τοῦ Μεγάρου. Εἰς ἀσθενέστερον τόνον εἰσδύει εἰς τὸ ἐν τῷ μυχῷ λουτρὸν καὶ ἀμυνδρῶς φωτίζει τὴν σπειρόμορφον ζῳοφόρον ὑπεράνω τῆς λευκῆς ὁρθομαρμαρώσεως τοῦ λουτροῦ, καὶ καταπίπτει ἐπὶ τοῦ μικροῦ πηγλίνου λουτῆρος τοῦ ενδισκομένου εἰσέτι εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν τὸν ἀφῆκεν πρὸ 3500 ἑτῶν ἡ τελευταία τοῦ Ἀνακτόρου Βασιλισσα (παραβ. «Times» 27 Αὐγούστου 1908).

Β'. ΦΑΙΣΤΟΣ, ΠΡΙΝΙΑΣ

Ἡ ἐν Κρήτῃ ἀρχαιολογικὴ Ἰταλικὴ Ἀποστολὴ διὰ τοῦ κ. Luigi Pernier καὶ τοῦ κ. E. Stefani ἔξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὰς ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Φαιστοῦ συμπληρωματικὰς ἐργασίας καὶ τὰς ἐν Πρινιᾷ ἀνασκαφάς.

Α'. ΦΑΙΣΤΟΣ

Tὰ δύο Ἀνάκτορα. — Tὰ Προπύλαια. — Tὸ Περίστυλον. — Tὰ ἀρχαιότερα στρώματα. — Ἡ περίφημος ἔντυπος πινακίς.

Οἱ κυρίως ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς κατὰ τὰς περυσινὰς καὶ ἐφετινὰς ἐργασίας ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Φαιστοῦ ἦτο νὰ διακριθῶσι τὰ μέρη καὶ τὰ ὅρια ἑκατέρου ἀνακτόρου, ἥτοι τοῦ ἀρχαιοτέρου (Μεσομινώικον) καὶ τοῦ νεωτέρου (Υστερομινώικον). Καὶ πράγματι διὰ τῶν τελευταίων ἐργασιῶν ἐπετελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ σήμερον ἡ

κατανόησις τοῦ σχεδίου ἐκατέρου ἀνακτόρου δὲν καταλείπει πλέον ἀμφιβολίας.

Πρὸς νότον καὶ νοτιοδυτικὰ εὑρέθη τὸ ἔσχατον ἄκρον τοῦ ἀνακτόρου ἥτοι αἱ Κυκλώπειοι ὑποδομαὶ τοῦ ἔξωτεροῦ τούχου. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, δῆπος παρετηρήθη καὶ διὰ τοὺς ἄλλους τούχους τῆς προσόψεως, δὲν ἔκτείνονται εἰς συνεχῆ εὐθεῖαν γραμμήν, ἀλλ᾽ εἰσέχουσι καὶ ἔξέχουσι κατ' ὅρθὰς γωνίας καὶ οὕτω σχηματίζουσιν δγκώδεις προβολὰς ὁμοιαζούσας πρὸς πύργους προασπίζοντας τὰς εἰσόδους.

Συνεπληρώθησαν ἐφέτος καὶ διεφωτίσθησαν μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τὰ σχέδια τοῦ μεγαλοπρεποῦς Προπυλαίου καὶ τοῦ Περιστύλου.

Εἴς τὸ Προπύλαιον Φαιστοῦ ἔχομεν τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν δεῖγμα Προπυλαίων, τῶν δποίων εἰς πολὺ νεωτέραν ἐποχὴν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους βλέπομεν τὸν εὐγενέστερον καὶ τελειότερον τύπον κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως.

Εἴς τὸ Προπύλαιον Φαιστοῦ ἀρχαιότερον καὶ ἐντελῶς διάφορον τοῦ τῆς Τίρυνθος ἀνερχόμενα διὰ κλίμακος ἐκ 12 βαθμίδων ἔχούσης πλάτος 13 μέτρων. Ἡ κλίμαξ ἀνάγει εἰς ἴσοπεδον εὐρύχωρον· εἰς τὸ βάθος τούτου ἐγείρεται ἡ πρόσωψις τῆς δυτικῆς στοᾶς ἀποτελουμένη ἐκ κίονος μεταξὺ δύο τετραγώνων στύλων εἰς τρόπον, ὡστε τὰ μεσοστύλια διαστήματα ἀποτελοῦσι τὰς δύο εὐρείας εἰσόδους. Ἡ δυτική στοὰ ἡ ἀνατολικὴ ἔχει τούναντίον τρεῖς κίονας εἰς γραμμὴν καὶ δέχεται τὸ φῶς ἔξ αὐλῆς, ἣς αἱ βάσεις εἶναι κτισμέναι ἐκ τετραγώνων δγκολίθων. Ἐνταῦθα

ενδέθη καὶ ὁ ὑπόγειος ἀγωγὸς ὁ διοχετεύων ἔξω τὰ ὅμβρια ὕδατα τῆς αὐλῆς αὐτῆς. Τὸ Προπύλαιον τοῦτο εἶναι τὸ τέως νομιζόμενον ὃς Μέγαρον τῶν ἀνδρῶν τοῦ νεωτέρου Ἀνακτόρου, διεφωτίσθησαν δὲ τὰ κατ' αὐτὸ μάλιστα διὰ τῶν μελετῶν τοῦ κ. D. Mackenzie ἐκ παραβολῆς πρὸς ὅμοια Πρόπυλα τοῦ Ἀνακτόρου Κνωσοῦ.

Τὸ Περίστυλον τοῦ Φαιστίου Ἀνακτόρου τὸ ἀπὸ πέρουσιν ἀποκαλυφθὲν εἶναι οὐχὶ ὀλιγάτερον σπουδαιὸν καὶ ἐπιβλητικὸν καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸ πρῶτον δεῖγμα τοῦ τόσον συνήθους κατὰ τοὺς ἴστορικοὺς χρόνους περιστύλου, εἶναι δὲ ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ τόσον νεώτερα Περίστυλα τῆς Δήλου καὶ τῆς ἐλληνορρωμαϊκῆς Πομπηΐας. Οἱ κίονες τοῦ Φαιστίου Περιστύλου εἶναι τὸ ὅλον 12 ἥτοι τέσσαρες εἰς ἑκάστην πλευράν, αἱ δὲ τέσσαρες στοαὶ αἱ σχηματιζόμεναι διὰ τῶν κιόνων αὐτῶν εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς εἰσάγουσιν εἰς διαδρόμους καὶ δώματα εὐρύχωρα. Καὶ ἐνταῦθα ενδέθη ὁ ὑπόγειος ὁρετὸς τῶν ὅμβρίων ὑδάτων τῆς περικλείστου αὐλῆς.

Ἀνέπαφα καὶ διὰ τοῦτο σπουδαιότατα διὰ τὴν χρονολογίαν τῶν ἀρχαιοτέρων κτιρίων ἥσαν τὰ στρώματα, τὰ ὅποια ἐσκάφησαν καὶ ἔξητάσθησαν ἐπιμελῶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ πρώτου Ἀνακτόρου καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Περιστύλου. Εἶχον πάχος 2—3 μέτρων καὶ ἥσαν πλούσια εἰς πήλινα τεμάχια τοῦ λεγομένου λιθοχαλκίνου αἰῶνος (epeoliticō), μεθ' ᾧν ἥσαν ἀναμεμιγμένα λίθινα σκεύη καὶ λείφανα τῆς ἐστίας καὶ τῶν φαγητῶν. Ἐκ τῆς σκαρφῆς ταύτης ἐδείχθη πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι τὸ Περί-

στυλον ἐκτίσθη οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἀνακτόρου, ἀλλ’ ἐπὶ φυσικοῦ ὑψώματος καὶ ἐπὶ τῶν λειψάνων προϊστορικῆς οἰκίας τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς δομοίας πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς ἀνακαλυφθεῖσαν εἰς Μαγγασάν παρὰ τὸ Παλαίκαστρον Σητείας.

Ὑπὸ ἐκτάκτου ἐπιτυχίας ἐπεστέφθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἰταλικῆς Ἀποστολῆς ἐν Φαιστῷ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἔργασίας. Ἐν ᾧ κατὰ τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ Ἀνακτόρου ἐκαθαρίζοντο οἰκήματά τινα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἀνακτόρου, εὑρέθη πινακὶς πηλίνη ἐν σχήματι δίσκου κυκλικοῦ διαμέτρου 16 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου ἐν μέσῳ τέφρας καὶ ἀνθράκων. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ δίσκου εἶναι κεκαλυμμέναι ὑπὸ γραμμάτων τοῦ εἰκονογραφικοῦ (ἱερογλυφικοῦ) εἴδους, 250 τὸ ὅλον. Εἶναι δὲ ταῦτα κεφαλαὶ καὶ μορφαὶ ἀνθρώπων, ἵχθνες, πτηνά, δένδρα, φυτά, σκεύη καὶ ἄλλα πράγματα διάφορα ἀναπτυσσόμενα ἐλικοειδῶς ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ δίσκου πρὸς τὴν περιφέρειαν μεταξὺ χαρακτῶν γραμμῶν. Τὸ ἀπολύτως νέον καὶ παράδοξον τοῦ ἐπιγραφικοῦ τούτου μνημείου ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι τὰ γράμματα δὲν εἶναι χαρακτὰ διὰ στύλου, ὅπως εἰς πάσας τὰς ἄλλας Κρητικὰς πινακίδας, ἀλλ’ εἶναι ἔκαστον ἴδιᾳ τυπωμένον δι’ ἴδιου τύπου ἐπὶ τοῦ πηλίνου δίσκου. Ἐχομεν δομὴν πρὸς ἡμῶν ἀληθὲς τυπογραφικὸν ἔογον ἀνερχόμενον εἰς τὸν 20 π. Χ. αἰῶνα. Αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι τὸ κορύφωμα εἰς τὰ τόσα ἄλλα ἀποσδόκητα καὶ πρωτοφανῆ τῶν Κρητικῶν ἀνακαλύψεων (πρβλ. Il Marzocco, Firenze 16 Αὐγούστου 1908).

Β'. ΠΡΙΝΙΑΣ

Ἡ ἀρχαία ὁδὸς καὶ τὰ ἀναλήμματα. — Τὸ φρούριον καὶ οἱ πύργοι αὐτοῦ. — Οἱ δύο ναοὶ μὲ τὰ ἐν αὐτοῖς θυσιαστήρια. — Τὸ νεκροταφεῖον.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἔργασιῶν εἶχε φανῆ ὅτι ἡ θέσις αὕτη κειμένη ἐν τῷ μέσῳ τῶν κτήσεων Φαιστοῦ Γόρτυνος ἀφ' ἐνὸς καὶ Κνωσοῦ ἀφ' ἑτέρου, ἀντεπροσώπευε τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν μεταξὺ τοῦ Μινωϊκοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Κρήτῃ.

Κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτι ἀνεσκάφη τὸ Μακεδυνικὸν φρούριον καὶ εὑρέθη ὁ ἀρχαικὸς Ἑλληνικὸς ναὸς ὁ ἔχων τὰ ἐκ πώρου λίθου ἀναγλυφα τῆς πομπῆς τῶν ἵππων καὶ τὰ τειμάχια τῶν ἀρχαίων λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τοῦ ναοῦ.

Κατὰ τὴν ΒΔ. κατωφρέρειαν τῆς Πατέλας ἀπεκαλύφθη τιμῆμα τείχους κτισμένου ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων δγκολίθων, τὸ δποῖον ἀπετέλει πιθανῶς τὴν ὑποδομὴν ἀρχαίας ὁδοῦ ἀντιστοιχούσης σχεδὸν πρὸς τὴν σημερινήν, δι' ἣς ἀνέρχεται τις καὶ σήμερον εἰς τὸν φύσει ὀχυρὸν λόφον. Όμοίουν τύπου τοῖχοι ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν βορείαν κατωφρέρειαν πολυάριθμοι, χρησιμεύοντες ὡς ἀναλήμματα ἀλλεπαλλήλων ἰσοπέδων (terrasses).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐμελετήθησαν οἱ τέσσαρες πύργοι τοῦ Ἑλληνιστικοῦ φρουρίου τοῦ ἀνασκαφέντος κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, τὸ δποῖον προασπίζει τὴν εἰς τὸν λόφον ἀνοδον. Κλικαμὸς τελείως διατηρουμένη ἀνῆγεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ φρουρίου εἰς τὸν ΒΑ πύργον. Οἱ τρεῖς πύργοι οὐδεμίαν ἔχουσι

διέξοδον πρὸς τὰ ἔκτός, ἀλλ᾽ ὁ τέταρτος ὁ νοτιανατολικός, ὁ μεγαλύτερος καὶ σημαντικώτερος τῶν ἄλλων, εἶχε πύλην, δι᾽ ἣς καὶ μόνης ἥδυνατό τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ φρούριον. Ἡ πύλη φέρει εἰς εὐρύχωρον πρόδομον, ἐκεῖθεν δὲ ἀνοίγονται αἱ εἴσοδοι εἰς δύο δωμάτια τοῦ πύργου, κατὰ δὲ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ προδόμου ὑπάρχει θύρα μὲ παραστάδας ἐκ μεγάλων ὅγκολίθων, δι᾽ ἣς εἰσδύει τις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρούριου. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ὁ θέλων νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ φρούριον ὀφειλε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ πύργου τούτου καὶ τοῦ προδόμου ἔχων ἐκτεθειμένην τὴν δεξιὰν πλευράν. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως πλὴν πολυαριθμων κεραμίδων τῆς στέγης εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο βέλη καὶ αἰχμαὶ δοράτων ἐκ σιδήρου καὶ τεμάχια χρωματιστῶν ἀγγείων ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ο ἀρχαϊκὸς ναός, τοῦ δποίου πέρουσιν ἀνεσκάφη μόνον ὁ πρόναος καὶ εὑρέθησαν τὰ ἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα τῆς πομπῆς τῶν ἱππέων, ἀνεσκάφη ἐφέτος τελείως. Σύγκειται ἐκ τοῦ προνάου καὶ τοῦ σηκοῦ. Μόνον ὁ τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως παρουσιάζει σημαντικὸν πάχος, ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ ὑποβαστᾶζῃ τὸ βαφὺ αὐτὸ διάζωμα τῶν ἱππέων, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι τοῖχοι εἶναι λεπτοὶ καὶ κτισμένοι μὲ μικροὺς μόλις τετραγωνισμένους λίθους καὶ πηλόν. Εἰς τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τῆς πλατείας θύρας τοῦ σηκοῦ εὑρίσκονται χαμαὶ ἡμικυκλικαὶ δύο πλάκες τιτανολίθου ἔχουσαι ἄνω κοιλότητας τετραγώνους πρὸς ὑποδοχὴν τῶν καθέτων δοκῶν, ἐφ ὃν ἦσαν προσηλωμέναι αἱ θύραι. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ εὗρη-

ται λάκκος δρυμογωνίου σχήματος περιοριζόμενος ύπο δρυμών πλακῶν τιτάνολίθου καὶ στρωμένος εἰς τὸ ἔδαφος ἐκ λίθων ἀσβεστοποιημένων ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ πυρός. Ὑποκάτω τοῦ λιθοστρώτου τούτου ἐδάφους δ ἄργιλος εἶναι κοκκινισμένος ἐκ τοῦ πυρός, ἐντὸς αὐτοῦ δὲ εὑρέθησαν τὰ θραυσμένα ὅστα τῶν θυμάτων. Ἐχομεν ἄρα τὸ θυσιαστήριον εἰς τὸ μέσον τοῦ σηκοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα ἐκαίοντο τὰ σφράγια, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἡ στέγη τοῦ ναοῦ θὰ εἴχεν ἄνοιγμα. Βάσις κίονος κυλινδρικὴ ὑπερέχουσα ἀκατεργάστου πλίνθου ὑπῆρχεν ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστήριου καὶ ἄλλῃ δπισθεν, ὑπερθυμίζουσαι τοὺς ἐπὶ τοιούτων λιθίνων βάσεων ξυλίνους κίονας τῶν τελευταίων μινωϊκῶν οἰκοδομημάτων.

Παρὰ τὸν πρῶτον τοῦτον ναὸν (Α) εὑρέθη ἐφέτος καὶ δεύτερος (Β). Οὗτος κεῖται ἐπὶ ἐπιπέδου ὀλίγον τι ὑψηλοτέρου. Ὁ τύπος τῆς οἰκοδομήσεως, τὰ ὑλικά, τὰ λείψανα τῶν πραγμάτων (τεμάχια ἀγγείων καὶ πίθων) εἶναι τὰ ἕδια. Τὸ σχέδιον ἐπίσης ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ μὲ τὴν προσθήκην δπισθιδόμου, ὅστις εὑρέθη πλήρης πίθων τεθραυσμένων κατὰ χώραν. Τὸ θυσιαστήριον καὶ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εὑρέθη μία μόνον βάσις ἐν σχήματι κώνου κολούρου ψαύουσα τὴν διτίκην πλευρὰν τοῦ θυσιαστήριου, καὶ δμοιαζει μᾶλλον πρὸς βωμὸν ἢ πρὸς βάσιν κίονος. Τὰ τεμάχια τῶν ἀγγείων τῶν εὑρεθέντων παρὰ τοὺς ναοὺς καὶ ἐντὸς αὐτῶν ὑπομιμήσκουσι μὲν κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τὰ τελευταῖα μυκηναϊκά, ἀλλ' ἔχοντα γάνωσιν ἀμαυροτέρων καὶ ὀλιγώτερον

στερεὰν ἀποδοτέα εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχήν· διμοίως καὶ τὰ μετ' ἀναγλύφων κεκοσμημένα τεμάχια τῶν πίθων.

Ὕποκάτω τοῦ λόφου τῆς Πατέλας νοτιοδυτικὰ φαίνεται ὅτι εὔρηται τὸ ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς πόλεως. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων σημείων εὐρέθη ἐνταῦθα πρὸ μηνῶν ὑπὸ χωρικοῦ νεκρικὴ πωρίνη στήλη, ἐφ' ᾧ σώζεται χαρακτὸν τὸ περίγραμμα γυναικὸς νηθούσης. Ἡ στήλη θὰ ᾧτο γραπτή.

Αἱ ἔρευναι ἐν Φαιστῷ καὶ Πρινιᾱͅ θὰ συνεχι-
σθῶσι καὶ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος.

Γ'. ΜΟΧΛΟΣ

Οὐ Αμερικανὸς ἀρχαιολόγος κ. R. Seager εἶχεν ἐπιχειρήσει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δοκι-
μάς τινας ἐν τῇ νησῖδι Μόχλῳ καὶ εἶχεν ἔξακρι-
βώσει τὴν ὑπαρξίαν προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ,
ἐφέτος δὲ ἐπετέλεσε τὴν ἀνασκαφὴν ἥτις ἔδωκε
λαμπρὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ μικρὰ νῆσος Μόχλος κεῖται ἀνατολικώτερον τῆς Ψείρας καὶ εἶναι βραχώδης ἔχουσα περιφέ-
ρειαν ἐνὸς περίπου μιλίου ἀγγλικοῦ καὶ ἀπέχει τῆς στερεᾶς κατὰ τὴν παραλίαν τῶν χωρίων Λάστρου, Τρουλλωτῆς καὶ Σφάκας δλιγάτερον τῶν 200 μέτρων. Ἐκ τῆς ὑφάλου, ἥτις δλίγον
ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης διήκει ἀπὸ τῆς νησίδος πρὸς τὸν ἀπέναντι μικρὸν δρομὸν τὸν καλούμενον ἐπίσης Μόχλον, φαίνεται ὅτι ᾧτο ποτὲ καὶ δὴ κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν συνδε-
δεμένη πρὸς τὴν στερεὰν ἀποτελοῦσα μικρὰν χερσόνησον.

Ἡ πόλις κατῳκεῖτο κατὰ τὴν πρώτην πρωτο-

μινωϊκὴν ἐποχὴν καὶ ἔξηκολούθει ὑφισταμένη μέχρι τῆς πρώτης Μεσομινωϊκῆς, ὅτε κατεστράφη. Ἀνεκτίσθη δὲ πάλιν κατὰ τὴν τρίτην Μεσομινωϊκήν. Ὁμοιάζει πρὸς τὰς πλησιοχώρους πόλεις Ψείρας καὶ Γουρνιῶν. Τὸ μέρος κατωκήθη καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἐβλάβησαν πολὺ τὰ ἀρχαῖα κτίρια καὶ ἡφανίσθησαν τὰ ἐν ταῖς οἰκίαις πράγματα, διὰ τοῦτο καὶ ὀλίγα ἀρχαῖα εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ συνοικισμοῦ. Τὰ σημαντικώτερα εἶναι τάλαντον χαλκοῦν δημιούν καθ' ὅλα πρὸς τὰ τῆς Ἄγιας Τριάδος, τέσσαρες δρειχάλκιναι λεκάναι καὶ τινες μεγάλοι τρίωτοι ἀμφορεῖς (πίθοι) τοῦ λεγομένου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ.

Πολλῷ σπουδαιότερα ἀποτελέσματα παρέσχε τὸ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νήσου ἀποκαλυφθὲν νεκροταφεῖον τῆς δευτέρας καὶ τρίτης Πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῆς πρώτης Μεσομινωϊκῆς.

Οἱ εὑρεθέντες τάφοι εἶναι δύο εἰδῶν, ἢτοι κτιστοὶ θαλαμοειδεῖς καὶ κάθετοι θηκοειδεῖς τοῦ Κυκλαδικοῦ τύπου. Ἐκαθαρίσθησαν τὸ ὅλον 24, ὃν οἱ ἔξ οἱ μεγαλύτεροι ἀνήκοντες, ὡς φαίνεται, εἰς τὰς ἡγεμονευούσας ἢ πλουσιωτέρας οἰκογενείας τῆς πόλεως, περιεῖχον πολλὰ χρυσᾶ κοσμήματα καὶ πολυάριθμα μικρὰ κομψότατα ἀγγεῖα ἐκ μαρμάρου καὶ ἀλαβάστρου πολυχρωμῶν καὶ διαφόρων ἀλλων κροκαλοπαγῶν λίθων. Τὰ χρυσᾶ κτερίσματα εἶναι καρφίδες κόμιτς μὲ κεφαλὴν ἔχουσαν σχῆμα ἀνθίους μαργαρίτας, διαδήματα μὲ χαρακτὰς παραστάσεις ἢ μὲ γεωμετρικὴν διακόσιητσιν, ἀλυσίδια λεπτότατα, ἀφ' ὧν ἔξιρτηνται φύλλα καὶ ἀλλα κοσμήματα εἰς γεωμετρικὰ σχήμα-

τα. "Επειτα συνελέγησαν ψῆφοι περιδεραίων ποικιλόσχημοι ἐκ χρυσοῦ κρυστάλλου καὶ πολυτίμων λίθων. Ἐκαστος τῶν τάφων περιεῖχε τὰ δστᾶ πολλῶν νεκρῶν. Οἱ μικρότεροι περιεῖχον ἀριθμόν τινα ὥραιών λιθίνων ἀγγείων καὶ χρυσῶν κοσμημάτων. Οἱ τάφοι τῆς Μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς ἀνηκον εἰς πτωχοτέραν τάξιν ἀνθρώπων.

Εἰς τὴν κατωφρέσιαν τοῦ λόφου καὶ ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν ὑπεράνω τῶν Πρωτομινωϊκῶν τάφων εὑρέθη ἀριθμὸς παιδικῶν μνημάτων ἀνηκόντων εἰς τὴν τρίτην Μεσομινωϊκὴν καὶ τὴν πρώτην Υστερομινωϊκήν. Τὰ δστᾶ πολὺ μικρῶν παιδίων εύρισκοντο ἐντὸς χρωματιστῶν πίθων τοποθετημένων ἀνω κάτω ἀνταφαὶ αὗται ἦσαν κατὰ κανόνα πτωχαί, ἀλλ᾽ ἐξ ἐνὸς ἐκ τούτων, ὅστις εἶχε καταστραφῆ διὰ τῆς ἀπογυμνώσεως τοῦ ἔδαφους, προέρχεται λαμπρὸς χρυσοῦς σφραγιστικὸς δακτύλιος θαυμασίας διατηρήσεως τοῦ γνωστοῦ εἴδους ἐκ τῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν Καλυβίων παρὰ τὴν Φαιστόν. Ὁ δακτύλιος φέρει εἰς τὴν σφενδόνην ἔγκρουστον θρησκευτικὴν σκηνήν. Θεὰ ἐνδεδυμένη κατὰ τὸν μυκηναϊκὸν συρμὸν κάθηται ἐντὸς πλοίου ἔχοντος σχῆμα θαλασσίου δράκοντος, οὗ διακρίνονται σιφῶς ἡ κεφαλὴ (πρῷρα) καὶ ἡ οὐρὰ (πρύμνη). Παρὰ τὴν θεὰν ἐντὸς τοῦ πλοίου εύροιται τὸ ἱερὸν δένδρον ὑπερέχον δικτυωτοῦ δρυφάκτου. Τὸ πλοῖον ἴσταται παρὰ τὴν ἀκτήν, ὅπου εἰκονίζεται Ἱερὸν στυλωτὸν (pillar Shrine), πρὸς τὸ δποῖον κάμνει σχῆμα ἡ ἐν τῷ πλοίῳ γυνή. Εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ δακτυλίου φαίνεται διπλοῦς πέλεκυς καὶ δύο ἄλλα σύμβολα, ὃν ἡ σημασία δὲν εἶναι σαφής.

Δ'. ΚΑΛΑΘΙΑΝΑ

‘Ο θολωτὸς τάφος. — ‘Ο συνοικισμός.

Δαπάναις τῆς Κρητικῆς Κυβερνήσεως ἀνέσκαιφα καὶ ἐκαθάρισα θολωτὸν τάφον Πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς παρὰ τὸ χωρίον Καλαθιανὰ εἰς θέσιν Τροχάλους μίαν ὅραν ΒΔ. τῆς Γόρτυνος καὶ οὐχὶ πολὺ μικρὸν τῶν Κουρτῶν.

Τὸν τάφον εὖρον τυχαίως οἱ χωρικοὶ πρὸ 55 ἔτῶν καὶ σκάψαντες αὐτὸν διήρπασαν τὰ πολυάριθμα χρυσᾶ αὐτοῦ κοσμήματα καὶ ἡφάνισαν τὰ λοιπά αὐτοῦ κτερίσματα.

Ο τάφος διατηρεῖται κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς περιφερείας του. Ἐχει διάμετρον 9,50 μέτρων καὶ διατηρεῖται μέχρι ὑψους 2,50 μέτρων τὸ πάχος τοῦ περιφεροικοῦ τοίχου εἶναι δύο μέτρα. Ἡ εἴσοδός του δὲν ἐσώθη, ἐπειδὴ κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς ενδίσκετο εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος, τὸ δποῖον κατεστράφη ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ο τρόπος τῆς οἰκοδομίας, τὸ σχέδιον εἶναι ἐντελῶς τὰ αὐτὰ πρὸς τοὺς ἄλλους θολωτοὺς τάφους τοὺς δποίους ἔχω ἀνασκάψει εἰς Κουμάσαν καὶ τὸ πέριξ. Οστᾶ συνέλεξα ἀφθονα ἐντὸς τῶν χωμάτων, οὐδὲν ὅμιως ἵχνος καύσεως παρετήρησα ἐν αὐτοῖς.

Τὰ διαλαθόντα τὰς ἐρεύνας τῶν χωρικῶν πράγματα, τὰ δποῖα εὖρον ἐπιμελῶς κοσκινίσας τὰ χώματα, εἶναι μικρὸν ψέλιον χρυσοῦν, σύρμα χρυσοῦν ἵσως σφηκωτὴρ κόμης, ἐτερον κόσμημα χρυσοῦν δικτυωτόν, δύο μεγάλαι ψῆφοι περιδεραίου χρυσαῖ, ὃν ἣ μία κυλινδρικὴ κατὰ τὸ σχῆμα διακοσμεῖται ὑπὸ λεπτοτάτων σπειροειδῶν

ἐπιβλημάτων. Συνέλεξα πρὸς τούτοις δέκα σφραγίδας ἔξι ἐλέφαντος, ὃν μία μὲν ἔχει σχῆμα λέοντος ἵσταμένου, ἄλλη εἶναι τρίπλευρος μὲ παραστάσεις καὶ εἰς τὰς τρεῖς πλευράς δύο ἄλλαι εἶναι κωνοειδεῖς, ἄλλη πυραμιδοειδής καὶ ἄλλαι κυλινδρικαὶ καὶ δισκοειδεῖς. Αἱ ἐπ’ αὐτῶν παραστάσεις εἶναι χαρακταὶ καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ περίτεχνα γραμμικὰ σπειροειδῆ καὶ μαιανδρικὰ σχήματα, ἡ δὲ τρίπλευρος φέρει αἴγαγρον εἰς τὴν μεγαλυτέραν πλευράν.

Ἐνδέθησαν ἀκόμη ἐντὸς τοῦ τάφου πέντε μικρὰ τριγωνικὰ χαλκᾶ ἐγχειρίδια καὶ δύο ἐπιμήκη. Τὰ τεμάχια τῶν πηλίνων ἀγγείων τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ θοιωτοῦ τάφου δεικνύουσιν ὅτι αἱ ταφαὶ εἰς αὐτὸν ἐγένοντο κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην Πρωτομινωϊκὴν ἐποχήν, εἰς δὲ μικρὸς πολύχρωμος κύαθος εἶναι Μεσομινωϊκὸς (I).

Ἄμεσως παρὰ τὸν θοιωτὸν τάφον ἐκτείνεται ὁ συνοικισμὸς τοῦ δποίου ὡς κοινοτάφιον ἐχρησίμευσεν πιθανώτατα ἡ θόλος. Μολονότι τὸ μέρος ἔχει καλλιεργηθῆ καὶ τὸ ἔδαφος ἔχει ἀναμοχλευθῆ, καὶ ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν ἀρχείων κτιρίων ἐπεσωρεύθησαν μεγάλοι σωροὶ λίθων, ἔξ οὖν ἡ θέσις καλεῖται *Τροχάλοι*, ἐν τούτοις καὶ ἐκ τῶν σωζομένων ἐν μέρει ἐρειπίων καὶ ἐκ τῆς ἐκτάσεως τούτων καὶ τῶν τροχάλων δύναται τις νὰ ὑπολογίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκιῶν τοῦ συνοικισμοῦ 100-150.

Ἄνεσκαψα καί τινας ἐκ τῶν μᾶλλον σωζομένων οἰκιῶν καὶ μάλιστα δύο ἀρκετὰ μεγάλας ὑποδιαιρουμένας εἰς πλείονα δώματα. Τὰ εὑρεθέντα ἐν ταῖς οἰκίαις ὅλιγα ἀκέραια πήλινα ἀγγεῖα

καὶ τὰ τεμάχια αὐτῶν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον Μεσομινωϊκά (I), πολὺ δὲ ὀλίγα Πρωτομινωϊκά, οὐδὲν δὲ Ὑστερομινωϊκόν. Ἐκ τούτου ἔπειται ὅτι ἡ πολύχνη συνφοκίσθη μὲν κατὰ τὴν Πρωτομινωϊκὴν ἐποχὴν καὶ τότε ἐκτίσθη καὶ ἡ θόλος, ἐξηκολούθησαν δὲ ὑφιστάμενα καὶ κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς Μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς, ὅτε πιθανώτατα κατεστράφη.

Εἰς τὰς δύο μεγαλυτέρας οἰκίας οἵ ἐπιφανέστεροι ἔξωτεροι τοῖχοι εἶναι κτισμένοι διὰ μεγάλων εἰργασμένων τετραγώνων ὁγκολίθων κατὰ δόμους ὁριζοντίους σχεδὸν κανονικούς (εἴδος ἴσοδομικῆς οἰκοδομίας) ἀλλ’ ἔχουσι τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲν εἶναι εὐθύγραμμοι, ἀλλὰ θλῶνται ξητοειδῶς κατ’ ὅρθας γωνίας, ὅπως δηλ. οἱ τοῖχοι τῆς δυτικῆς αὐλῆς τῶν Ἀνακτόρων Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ. Ἐκ τούτου ἔπειται ὅτι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν αὐτὸν σύστημα συνειθίζετο ὅχι μόνον εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἰδιωτικὰ οἰκήματα καὶ εἶναι πιθανῶς ἰδιάζον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν τῇ Μεσομινωϊκῇ ἐποχῇ.

Ε'. ΑΓΙΟΣ ΤΙΤΟΣ ΓΟΡΤΥΝΟΣ—ΤΥΛΙΣΟΣ

‘Ο ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Χατζιδάκις ἐξηκολούθησε καὶ ἔφερε σχεδὸν εἰς πέρας τὴν ἀνακάθαρσιν τοῦ σπουδαίου Βυζαντιακοῦ μνημείου τῆς Κρήτης ἥτοι τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀποστόλου Τίτου ἐν Γόρτυνι. Τὸν καθαρισμὸν τοῦ ναοῦ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ ἐτῶν δ κ. Gerola ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Ἐνετικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐξηκολούθησα δὲ ἀμέσως κατόπιν ἐγώ. Τὸ σημαντικὸν αὐτὸν μνημεῖον Βυζαντιακῆς

νεωδομίας μετά τὴν ἐφετινὴν ἐργασίαν πρόκειται
ἥδη πρὸς μελέτην εἰς τοὺς εἰδικῶς περὶ τὸν κλά-
δον τοῦτον τῆς ἀρχαιολογίας καταγινομένους.

Τυχαίως ὑπὸ χωρικοῦ ἔξοδοσσοντος λίθους
ἔξ ἀρχαίων κτιρίων κειμένων παρὰ τὴν ἀνατο-
λικὴν εἴσοδον τοῦ σημερινοῦ χωρίου Τυλίσου
εὑρέθησαν εἰς βάθος ἑνὸς περίπου μέτρου ἐντὸς
ἀρχαίου οἰκοδομήματος τέσσαρες μεγάλοι χαλκοῦ
λέβητες ἀποδεικνύονται τοῖς παραπάνοις.¹ Εκαστος
λέβητος ἔχει ἄνω εἰς τὸ χεῖλος ὑπερεχούσας τρεῖς
τοξοειδεῖς λαβάς. Οἱ μεγαλύτεροι τῶν τεσσάρων
ἔχει ἄνω διάμετρον περίπου 1,40. Οἱ λέβητες
ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἐπι-
τόπιος δὲ ἔξετασις καὶ μικρὰ δοκιμαστικὴ σκαφὴ
γενομένη ὑπὸ τοῦ π. Χατζιδάκι κατέδειξαν ὅτι
εἰς τὴν θέσιν ταύτην εὑρισκοῦνται Μινωϊκὸς συνοι-
κισμὸς σημαντικός. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι δὲ
Μινωϊκὸς αὐτὸς συνοικισμὸς κεῖται μακρὰν τοῦ
χώρου τὸν διποῖον κατεῖχεν ἡ Ἑλληνικὴ Τύλισος
(ὅστις σήμερον καλεῖται Κάτω Τύλισος). Η
ἀρχαιολογιαὶ ὑπηρεσίᾳ τῆς Κρήτης προτίθεται
νὰ ἔξερεν ἡ σημερινὴ τὸ ἐρχόμενον ἔτος τὸν νέον αὐτὸν
Μινωϊκὸν συνοικισμόν.